

MAGYAR MILLENNIUM

Gyógyyszerészet 44. 230-235. 2000.

A MAGYAR GYÓGYÍTÁS ÉVSZÁZADAI

IV. rész: Terhesség, szülés, szoptatás

Dr. Grynaeus Tamás

A totemizmus a régi törökségnél és a honfoglaló magyarságnál megvolt (*Németh, Gombocz, Bartha, Katona* és *Gunda* azonban a totemizmust a honfoglalás korára már visszaszorult, s csak a nemzetiségi-törzsi vezető rétegek kiváltságaként élő hagyományként említik. (Vö. az elmúlt századokban erősen tilalmazott és büntetett „ebellette”, „eb anyától lettél” szítkokkal, a „kutyát szopott nem anyát” szólással, és a vogul „eb lyuka asszony kölyke” kifejezéssel). A sok ellentétes, illetve pontos meghatározást nem adó vélemény miatt *Roux* igen szigorú kritériumok alapján vette szemügyre, hogy volt-e totemizmus az altaji népeknél? Végül is igenlő választ ad a föltett kérdésre. Az állat-ös képzete igen elterjedt ebben az időszakban és ezeknél a népeknél, de *ez még önmagában nem totemizmus*. Egyéb jellemzőit (a totem ábrázolása, védelme, a totem kapcsolata exogám klánokkal) a honfoglaló magyarságnál eddig nem ismerjük (*Roux*, 1966).

Az állatöstől, növényöstől származás (totemisztikus?) hite a Fehérlófia, Tehénfia, Medve Jankó, illetve Virág János, Borsszem Jankó, Babszem Jankó típusú népmesékben napjainkig követhető, és úgy tűnik, hogy korszakunkban elsősorban a jelentősebb személyiségekhez kapcsolódott, csakúgy, mint napjaink néphitében is (a táltos állatösei, illetve állat-nevelői: ló, bika, farkas, tehén, daru, holló). Ez utóbbi mesének csak rutén és fehéroroszló változatai ismertek (szomszéd, vándorlásunk útvonalába esett népek!). A nyugati és észak-európai változatokban Daumerling, Poucet, stb. szerepelnek (*Kerényi*, 1931). Kései maradvány lehet az a nem kívánt ikerterhességet megelőző tiltó rendszabály, hogy terhesnek összenőtt (iker-) gyümölcsöt nem szabad ennie.

Ez a totemisztikus felfogás párhuzamosan élt együtt a realisztikus ismeretekkel. Nehéz is lenne feltételezni olyan állattartó népnél, mint amilyen a honfoglaló magyarság is volt, ahol a fajtatulajdonságok megőrzése, sőt javítása (azaz: tervszerű szelekció, fajtanemesítés) lét-szükséglet volt, hogy ne ismerték volna miként az állatoknál, úgy az embernél is a ciklusos ivari működések, a nemi élet, a fogamzás, a terhesség és a születés közötti összefüggéseket – mint ez az ismerethiány egyébként sok primitív népnél megfigyelhető.

Nem egészen tisztázott – termékenység-varázslásnak tartják – a (fiatal) avar- és honfoglalás kori női sírokba lábszárhoz, sarokhoz tett tojás szerepét-jelentését.

Egyfelől a „totemisztikus” nevek, másfelől a nemi szervekkel, szexuális élettel kapcsolatos – ma már zömmükben obszcénnek érzett –, valamint az ivari dimorfizmust jelölő kifejezések és személynevek elég korai följegyzése is mutatja a totemisztikus felfogásnak és a realisztikus ismereteknek ezt a kettősségét:

Állatnévből képzett személynevek:

Ákos, Karsa, Zongor
Kurtu (farkas), Farkas, Kaplyon (tigris), Ravasz
Bika, Hörsög, Kölked, Emesü
Gudan (gödény)

Növénynévből képzett személynevek:

Az Árpád, Bors, Bobzem (babszem), Buzád, Culesed (köles), Moc (mák), Sumos (som), Zob (zab vö. a napjainkig használt **zabigyerek**, akinek „nincs” apja kifejezéssel) csupa olyan növény, melynek **magvát** élelemként használjuk.

Valamint (salvo respectu):

segg (finnugor)	Mog(d) (mag)
picsa	Moglo (magló = szaporító)
far (finnugor)	Medeh (meddő)
fasz (finnugor)	Nemze (nemző)
here (finnugor)	Emelew (szoptató)
?gyakik (finnugor)	Edlelmes (ellős)
asszonyember far	
kurva	
valagmegnyitó (= elsőszülött, MK)	

Feltehetően egyházi személyek általi följegyzésük ezen kifejezések mindennapos, és nem obszcénnek számító, vagy a maitól eltérő (vö. far!) használatára, illetve jelentésére utal. A *feleség* és finnugor megfelelői az asszony megbecsülésére utalnak, a névadási szokások viszont ennek ellenkezőjére.

Az avaroknál *Lávzló* „erős többnejűséget” tételez föl. A szakonyi honfoglaló magyar kiscsaládi temetőben (10. sz. első fele) a temetőterkép és a szerológiai vizsgálatok alapján kétnejűségre gondolnak. A mongoloknál a házassági esküvés a vérszerződéshez hasonlóan történt: a megszürt újjból kiserkedt vért a másik lenyalta (Geszer eposz). Ez emlékeztet a mi Rózsa és Ibolya mesénkben megőrződött hagyományra.

Az exogamia az obi ugoroknál ismert jelenség volt. A vogul és osztják hőseinek feleség-rablás történetei, nyelvi adatok (vogul: „futó nő” = menyasszony; „futásra készülget” = lánykérő alkudozások; votják: „asszonynak szökik” = férjhez megy), egy cseremis legendában szereplő lányszöktetés, sör, jakut és nyenyec adatok is mind erről tanúskodnak. „A Tobolszk vidéki falukban csak az elszöktetett leány tarthat igényt rá, hogy tisztességesnek mondassák” – írja *Makoldy, Jankóra* hivatkozva. A kir-

gizeknél még a századforduló táján is élt e szokás. *Bartucz* korábbi munkájában már az avarok nőrablását és poligámiáját, továbbá a nőrablás honfoglalóknál is meglévő szokását feltételezte. *Szent István, Kálmán* és az esztergomi zsinat nőrablást tiltó törvényei 1001 illetve 1100 körül (István I. tvk. 27. §, Kálmán I. tvk. 59. §, esztergomi zsinat 55. §, bár e törvénykönyvek nyugati előképeiben is vannak hasonló rendelkezések!), a Szent László legenda lányrablás-története, valamint a Várad Regestrumban szereplő nőrablás-ügyek (1216–1217) azt mutatják, hogy a lányszöktetés (rablás) a honfoglalás körüli időben általánosan elterjedt volt, de már az Árpád-kor utolsó századában a szülők közötti megegyezést követő szertartásos szokássá változott. Megjegyzendő, hogy hazánk egyes helyein szinte még napjainkig élő szokás volt.

Itt említem még meg, hogy a Csongrád-Felgyő gedahalmi honfoglalás- és kora Árpád-kori temető férfi és női koponyáinak eltérő rasszösszetétele is utalhat az exogamia szokására (*Bartucz, Farkas*). Ennek populációgenetikai kedvező hatását nem kell részletezni (*Czeizel*). Ettől csak árnyalattal különbözik a háborús eseményekhez-időkhöz kapcsolódó nőrablás, mint azt a fuldai évkönyvek a magyarokról írják (894): „...a férfiakat és az öreg nőket legyilkolva, a fiatal nőket kéjvágyuk kielégítésére, mint a barmokat magukkal hurcolva, egész Pannónia lakosságát mind egy szálíg kiirtották”. Ezt a szokást mutatja a kunokról a Szent László legenda kerlési epizódja, egy mordvin mese utalása a nogáj tatárok körében dívó szokásra, valamint a Mongolok Titkos Történetének számos helye is.

Viszont a lányon, asszonyon elkövetett erőszak ellen *Szent László* II. törvénykönyvében találunk szigorú rendelkezést (32. §: ugyanúgy bűnhődjék, mint a gyilkos). *Kálmán* I. törvénykönyve (58. §) a magzatgyilkos asszony eszperes előtti vezeklését írja elő. Mindkét törvény megalkotása és más, korabeli följegyzések (IV. Orbán pápa 1264. július 14.-i levele) is az ilyen esetek előfordulását jelzik.

Bár a reprodukív életkorban elhunyt nők csontvázának vizsgálatából *Putschar*, illetve *Stewart* módszerével megállapítható a kihordott terhességek száma, s ebből a vizsgált korszakban a női termékenységre, illetve a meddő és termékeny asszonyok arányára lehet következtetni - ilyen vizsgálatok eddig még megfelelő reprezentációjú hazai antropológiai anyagból nem történtek.

Kralovánszky és *Nemeskéri* a kérpusztai II. sz.-i temető embertani anyaga alapján megkísérelték a fertilitás meghatározását. Úgy találták, hogy a 20 év alatt elhalt nők túlélő gyermekeinek száma nem haladta meg a 0,22 értéket. Csak a 25–29 év között meghalt anyáknál éri el ez a mutató az egy gyermeket, s még a produktív korszakuk végét elérő nők túlélő gyermekeinek száma is csak 2,81. Így a biológiai családok létszáma kicsi lehetett, s a természetes szaporodás mértéke nem haladhatta meg a 4‰-et. Ami a halandóságot és a születéskor várható élettartamot illeti, a IX–XII. sz.-ban nem volt lényeges különbség a népesség különböző rétegei között (*Fügedi*). Érdeemes ezt egybevetni *Bakay* családrekonstrukciós kísérletével: ő a szob-kiserdei temető (910–1060) leletei alapján 4–5 fős kiscsaládokat tételez föl.

A *terhességgel* kapcsolatba hozott nagyobb caries-frekvenciát és parodontosist már említettem.

A *szülő nőt* óvó és a szülést segítő Boldogasszony szüléssel kapcsolatos funkciója a Boldogasszony ágya, oszlopa, főköteje és papucs kifejezésekben napjainkig fennmaradt. Az oszlop manysi és kazah analógiái ismertek, csak ezekből tudunk csekély valószínűséggel következtetni a szülés közbeni (álló-, kapaszkodó-támaszkodó) testhelyzetre. Lélekfa (san-jiv) annak az ágas karónak a vogul neve, melyre szüléskor a nő támaszkodik (*Munkácsi, Rombangyejeva*). A kirgizeknél a szülő nő számára a jurta középnnyilása alá sátoztartó oszlopot állítottak, hogy szülés közben legyen mibe kapaszkodnia. A sátoroszlop kívülről is látszott s így jelezte a közeledőnek, hogy bent jelentős esemény zajlik:

„*Aranyrudat állítottak
Sátorrudba fogódzkodott...
Magzatvíz elszivárgott,
A gyermek felkiáltott,
Anyja hasát elhagyva,
A földre aláhullva*” (*Manasz eposz, Bede Anna ford.*)

Ezzel szemben a mongol asszonyok a jurta ajtaja közelében, ülő helyzetben születtek. Erre utal a szólás is: „a lány nem öregszik meg annál a jurta-ajtónál, ahol született”. A szülést megkönnyítő varázslatokról is olvashatunk a Mongolok Titkos Történetében:

„*Varázslattal értem el, hogy
Végre ez a Tajang
Valahogy megszületett,
„bübájjal, varázssal, abuj-babuj mormolva,
imával könyörögtünk érte*”.

A hagyomány szerint a későbbi erőszakos gyermek már születésekor jelzi e tulajdonságát: magzatburkát mardossa, tulajdon köldökzsinórját eltépi.

Ezekből az igen eltérő adatokból nehezen lehetne a honfoglalás kori helyzetre érvényes következtetést levonni. Bába szavunk szláv etimológiájú, így nem tudjuk, hogy volt-e tapasztalt asszony-segítőtársa a szülő nőnek, s hogy nevezhették. Mindenesetre érdekes, hogy a Szikszai-Fabricsius féle szójegyzék (1590) az „obstetrix” jelentését így adja meg: „Baba, ködök mecző”. (A vogul köldökellátásról *Rombangyejeva* ír idézett munkájában. A vogul énekek visszatérő formulája: „köldöke vágott ember”, és a *Manasz eposz* egy helye is utal erre.)

„*Akbalta asszonya – szólt –
Vágd el a köldökzsinórt!*” (*Bede Anna ford.*)

A közép-ázsiai asszony szülését Vámbéry írja le: új nemezen, ülve, *rokonok és szülész-nő* segítségével szül, s csak a szülés után fektetik le, ekkor halántékát és csuklóját dörgölik. Az újszülött bőrét vajjal kenetik, szemét sós vízzel mossák, bal karjára gonosz szemek elleni varázskövet köt anyja.

A gyermekeket teremtő (jajuci), nőneműnek képzelt altaji tatár istenség megszólítása sámánénekekben:

....ötödik égben (lakozó) jajuci (teremtő) anya,
minden szennytól megtisztító tejtő,
tapkhai, ki elvágod a köldökzsinórt
Könyörögve kérlek téged, jajuci-kán!" (Uno Harva)

A baskiroknál és szibériai nyelvrokoinainknál a bábát nevezik „köldökanyának” (bask. kende*k* inahe = köldök anyóka; *Torma*). Az ő feladata annak megállapítása is, hogy az újszülöttben melyik ős született újra. Az elhunyt ős újjászületésének hitét a család egy későbbi tagjában *László* nagycsaládon belüli lélekvándorlásnak nevezte el, és honfoglaláskori meglétét névadási és egyéb szokásokkal igazolta. Ez a hit szibériai nyelvrokoinainknál is megtalálható. Talán erre utal *Vámbéry* turkomán adata is: az elsőszülött fiú elnevezése (nem neve!): Baba Dzsán = az apa lelke. A köldökcsont megőrzése valamelyes analógiában van a közelmúltban még szokásban volt hazai gyakorlattal.

A szülés alkalmával és azt követően jelentkezett komplikációkra nem csak a reprodukív életkorban lévő nők kiugróan magas halálozási arányszáma mutat az idézett palaeodemográfiai tanulmányokban, hanem azokkal a leletekkel is bizonyítható a primer anyai mortalitás, ahol a magzat (csecsemő) az anya medencéjében találtatott (vagy az anyát csecsemőjével együtt temették el):

Acsádi és Nemeskéri zömében dunántúli adatait jól kiegészítik a keleti országrészről származó esetek. *Az általuk számított 0,68%-os anyai mortalitás még a szükséges korrekciók után is kb. húszszorosa a mainak.* Szent István I. törvénykönyvének 28. §-a így rendelkezik erről: „...ha pedig a szolgáló teherbe esik... és szülni nem tud, hanem a szülésbe meghal...”. Erről vallanak a palócföldi és dél-

kelet-alföldi szekrények ikerterhesség-, tejelvitel elleni, gyermekáldást, és könnyű szülést biztosító képei. Ezek ugor, illetve szibériai népeknél föllelhető párhuzamait *Lükő* írta le. Talán ide tartozik *Kralovánszky* azon kerpesztai megfigyelése is, hogy gyűrűket többnyire reprodukív korban lévő asszonyok viseltek. Meglepő, hogy ilyen szempontból a medenceméretekkel – tudomásom szerint – nem foglalkoztak antropológusaink (*I. táblázat*).

A szoptatás módja, tartama, veszélyei, és az ezzel kapcsolatos betegségekről semmit sem tudunk, csak *Paisnak* (1975) az 'eme'-tő és származékaival kapcsolatos fejtegetéseire támaszkodhatunk. Kazakoknál az anyatejjel befogadott gyermeket a legszorosabb rokonsághoz tartozónak tekintik ma is. (Nálunk a „tejtéstvér” kifejezés örízheti emlékét.) E kapcsolat erőssége a vérszerződésének felel meg.

A női alfél mutogatásának bajelhárító szerepére románkori ábrázolásokon kívül egy 1152-ből származó feljegyzésből is tudunk: Manuel császár ostromolta Zimonyt, egy asszony pedig hamut szórt az ellenségre, majd varázsigt mormolva, szoknyáját felemelve hátsó részét mutogatta nekik.

Gyermekbetegségek

Míg az avarkori temetők többségében a gyermeksírok aránya igen alacsony (30% alatti), addig a 10–12. századi népesség felnőtt és gyermek egyéneinek aránya – mint ezt a palaeodemográfiai vizsgálatokból tudjuk – igen széles határok között változik (*Acsádi, Nemeskéri*):

felnőtt	41,0–71,0%	átlag: 60,6%
gyermek	29,0–59,0%	átlag: 39,4%

I. táblázat

Avar- és Árpádkori temetőkben talált anya-magzat sírok

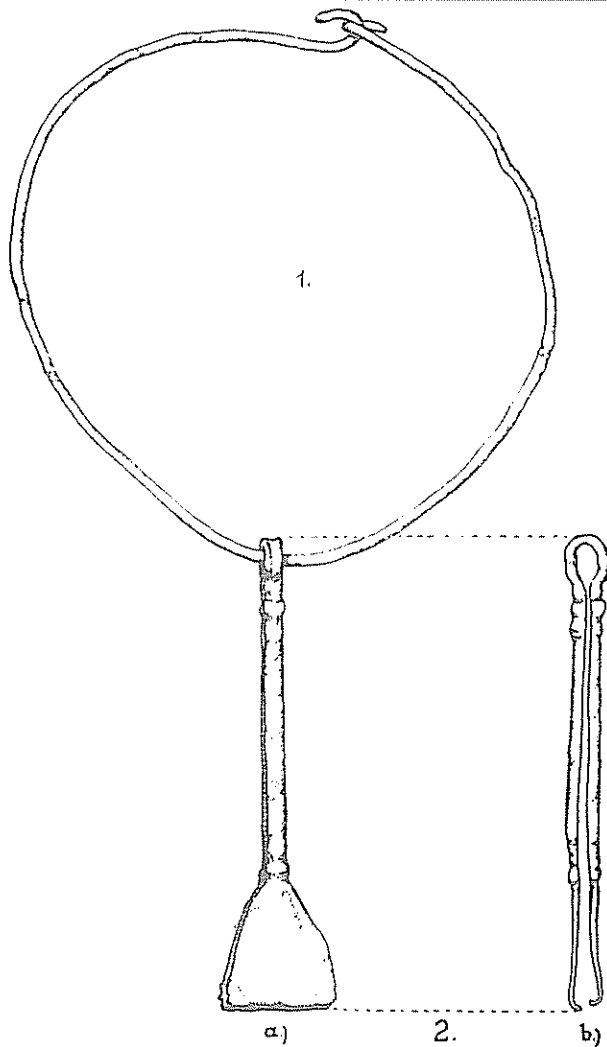
Korszak	Hely	Sír(ok) száma	Anya + magzata (csecsemője), esetszám	Szerző
Avarkor	Mosonszentjános	250	8	Bartucz, 1950
Avarkor	Mosonszentjános	65	5	Bartucz, 1950
Avarkor	Szeged-Makkoserdő	335	4	Bartucz, 1950
Avarkor	Szeged-Fehértó A.	368	8	Bartucz, 1950
Avarkor	Rákoshegy	9. sz. sír	1	Bottyán, 1966
Avarkor	Szekszárd-Palánk	184. sz. sír	1	Salamon, 1968
10–12. sz.	temetőkből		12	Acsádi, Nemeskéri, 1970
10. sz.	Kübekháza	483. sír	1	Bálint, 1962; Farkas, Lotterhof, Maresik 1969/1
10. sz.	Szegvár-Szólókalja	62	2	Lőrinczy, Kiszely, 1985
10–12. sz.	Kiskunfélegyháza-Templomhalom		2	Bálint, 1956
10–12. sz.	Orosháza-Gellértgyháza		2	Zalotay, 1957
10–12. sz.	Békés	34., 110. sz. sír	2	Trogmayer 1961/62

Kérdés azonban, hogy gyermekeket (koraszülötteket?) milyen életkortól, hogyan, és hová temettek el. A vélemények megoszlanak: a gyermeknépességre vonatkozó adataink vagy azért pontatlanok, mert őket (vagy csak a lányokat) máshová temették. Erre már az andronovói és pjanobori kultúrában is van példa. *Bartha* voltják analógiát (Glagyenovo) is említi: „a végleges nevet nem kapott gyermekek még nem tartoztak a közösséghez, tehát a közösség temetőjébe nem kerülhettek”. Az is lehet, hogy másként temették, vagy csak sekélyebb sírokba, melyek könnyebben elpusztultak (*Dienes, Éry; Pálóczy-Horváth; Pap; Juhász; Szabó* igen érdekes 18–19. sz.-i párhuzamot is említi!). Mai napig élő gyakorlat az ország számos helyén (*Kunr; Jankó; Fél; Jung* stb.), hogy a halva született vagy kereszteletlenül elhunyt gyermekeket máshová temetik, vagy másként (pl. köcsögbe: *Bartucz, 1928*).

Végül tudnunk kell azt is, hogy a gyermekcsontvázak sokkal könnyebben pusztultak el az idő múlásával, melléklet hiánya esetén legfőljebb sírfolt található. A csontváz gyors és könnyebb korhadását halált okozó betegségek – pl. sepsis – is elősegíthették (*Lengyel, 1975*). A mindebből fakadó pontatlanság ellenére a maihoz viszonyítva ijesztően (de még a múlt századhoz viszonyítva is nagyon) magas csecsemő és kisgyerekkori mortalitás –

100–400‰ (átlagban 150–200‰) – alapján föltétlenül arra kell gondolnunk, hogy sokféle, súlyos, és minden bizonnyal fertőző (járványos) betegségek tizedelheték a korabeli csecsemőket – gyermekeket. 10 éves korig minden második gyerek (kb. 50%!) meghalt. Az ismert fogászati, fülészeti invazív beavatkozást, koponya-trepanációt szükségessé tévő betegségek, fejlődési rendellenességek, rachitis és egyéb vitaminhiányok, anaemia, hiányos táplálkozás, bőrbetegségek, idegrendszeri betegségek bizonyára csak töredéke(s része) az egykor volt, és mai eszközeinkkel még ki nem deríthető betegségeknek. Szent István nagyobbik- és Hartvik féle legendájában első királyunk több gyermekének csecsemőkorában elhunytáról olvashatunk. Viszont *Acsádi és Nemeskéri (1970)* a mellékletes sírok és a gyermeksírok számának fordított aránya alapján utalnak a jobb anyagi helyzettel csökkenő gyermekhalandóság lehetőségére is.

Az egészséges csecsemőt, gyermeket óvó, megelőző-bajelhárító eljárások közül kettőt említhetünk: az ún. óvónevek adását, és amulettek (talizmánok?) viselését. Az óvónevek célja az, hogy a gyermeket a valóságosnál csúnyábbnak, betegesebbnek, halálravalónak, nem létezőnek, sőt nem-is-embernek tüntessék fel, hogy ne legyen kíváncsi a „gonoszok” számára, illetve megtévesszék őket

1. kép: A szakcsi 10. sz.-i temető 5. sz. gyermeksírnak részlete, és a 105 cm. hosszú gyermek nyakán, torquesen függő bronzsípész rekonstrukciós rajza
(Forrás: Mészáros Gy.: *Arch. Ért.* 89, 205 (1962))

(*Pais*). Ilyen nevek (az első frott előfordulás évével): Sze-mét (1086), Hitvánd (1171), Csúnya (1198), Nevetlen (1211), Nemvagy (1174), Mavagy (1138), Nemvaló (1211), Nemél (1138), Haláldi (1108); valamint az ún. feregnevek: fereg, nyú (Fergudí 1152, Nuhu 1211), Csimasz, Bogár (mindkettő 1138). E magatartás nyomai máig föllelhetők a kisgyermek leszólásában, abban, hogy keresztelő előtt nem szólítják nevén: „nem hitták sőm-minek” (Öttömös), „nem mondják a nevit” (Tápé), „se-hogy se nevezték” (Domaszék) vagy a különböző megté-vestő eljárásokban (üres helyére – ember alakú – mán-gorlófát tesznek, keresztelőre más-más úton viszik és hozzák, „tente babá”-val altatják (‘Tentek baba’ = ostoba gyermek, *László*), kiírják: „nincs itthon”, vagy betegség esetén más nevet adnak neki. *Pais* elébb idézett művében fölveti még az állatnevekből (ezeket *Dienes* úgy magya-rázza, hogy a gyermeket ezzel egy-egy hatalmas állat-szellem oltalmába ajánlják; hasonlóan *Roux*, 1966) és számnevekből képzett személynevek óvó jellegét is, hogy „viselőjükről feltűnés nélkül beszélhessenek”. Legfonto-sabb mégis az, hogy ezek az óvónevek földművestől főesperesig mindenféle rendű-rangú embernél előfordul-nak, mutatva a hagyomány erősségét és elterjedtségét egyaránt. (*Pais* számos analóg névadási módot idéz a ro-kon török népektől).

A nyakban, csuklón viselt tárgyról számos adatot ta-lálhatunk. A gyermek nyakába akasztott csörgőnek (pl. *Kiss*) hasznos gyakorlati, jelző szerepe mellett, mint a többi „miniatűr tárgynak” (bronztárgyak, kutya szemfoga, szarvasfög) védő, rontásűző szerepet tulajdonítanak (*I. kép*). Ez a szokás mai napiglan él, sőt, egyes helyeken még a közelmúltban is tengeri csigát (kauri) kötöttek a gyermek csuklójára. Lehet, hogy ezek a védekező eljárá-sok a csecsemő 'kicsérését' (elváltását) is hivatva lehet-tek megelőzni. A honfoglalás korából, illetve az Árpád-korból erre bizonyítékunk nincsen (*László* föltételezi). A tőlünk keletre és délre élő népeknél alig ismert, viszont a voguloknál hasonló hiedelem ma is él (*Sesztalov*).

A hiedelmeknek megfelelő prevenció eszköze lehetett – csak a rokonépek adataiból és a mai hazai adatokból visszakövetkeztetve – az ijesztgetés, fenyegetés. Ezek kö-zül archaikus jellege miatt csak egyet emelnék ki. A „vigyázz, mert elvisz a rézfás-zú bagó!”, „nem félsz, hogy elvisznek a rézfás-zú baglyok?” és változatai az ország nyugati peremétől (Felsőőr, Zala megye) közepén (Nagybaracska, Dávod) és Bihar megyén át Kiszvárd-áig, Szamosközéig sokhelyt ismertek.

A csecsemők, kisgyer-mekek egykori gondozásáról csak vogul (*Rombangyeje-va*), lapp (*Turi*), kirgiz (*Almásy*) és mongol (Mon-golok Titkos Története) ana-

lógiákból alkothatunk valamelyes képet. *Kóhalmi* említi a török népeknél használt birka-faggyú szopókát.

Veleszületett csípőficam (dysplasia coxae congenita) lelet az avar korból 4, a honfoglalás korából 2, az Árpád korból mindössze egy ismeretes. Ezekből egy férfi, a töb-bi nő; kettő kétoldali, a többiek egyoldaliak. A kicsiny esetszámból óvatosan esetleg arra következtethetünk, hogy az anyák – bizonyos korban és helyzetekben – kis-gyermeküket (csecsemőjüket) hátukon (-ra kötözve) vit-ték. Ez ui. a csípőficam megelőzése szempontjából igen kedvező, mint ezt számos primitív népnél, vagy pl. a lap-poknál látjuk.

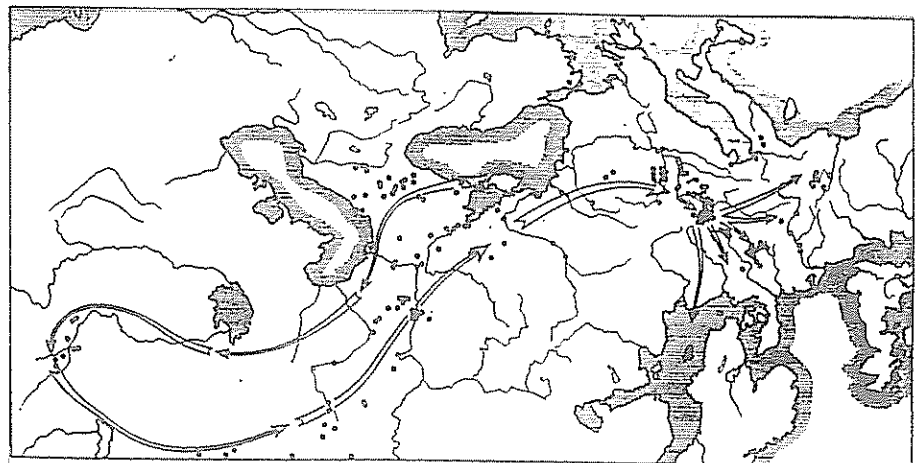
Mindenesetre a mai fogalmaink szerinti gyermekkor sokkal korábban ért véget: a kirgizeknél a gyermekeket már 3. baskiroknál 3–4, mongoloknál is hasonlóan; közép-Ázsiában 5 éves korukban „lovasították”. A mordvin Szijazsar eposz egyik szereplője így vall: „nyolc éves voltam, már lovagoltam”. (Sőt, a fiatal csikókat gyermekek szoktatják nyereg alá: őket már jól megbírják). A lapp gyermekeknek már 4 éves korukban rénszarvasháton kellett vándorolniuk. Az orosz-lámosi 10–11. sz. temetőben találtak is gyermekengyelt.

Felnőtteken észleljük, de gyermekkorban történt – ismeretlen, nem föltétlenül gyógyító szándékkal – a *koponyatorzítás*. Ezzel kapcsolatban is – a trepanációhoz ha-sonlóan – két kérdés vetődik fel:

a) ethnospecifikus jelenségnek tekinthető-e a magyarságnál?

b) hogyan történt?

Ad a) A *Werner* nyomán szerkesztett térkép szemléle-tesen mutatja a szokás fokozatos keletről-nyugatra terje-dését a 3–6. sz. alatt az Ural–Volga vidékétől a Rhöne-Rajna vonaláig (*2. kép*). Ennek megfelelően a Kárpát medencében hun, gepida, gót-alán, szarmata-jazig és avarnak meghatározott temetőkből eddig 131 torzított koponya került elő. Jugoszláviában csak hun-kori, illetve keleti gót sírokból került elő néhány torzított koponya. Novi Pazar 8–9. sz.-i protobulgár temetőjében *Boev* egy férfi és egy női torzított koponyát talált. A Kárpát medencei torzított koponyák száma a trepanációkkal ellentétben a hon-foglalás korára csökkent.

2. kép: A koponyatorzítás elterjedése Kelet-, Közép-, és Nyugat-Európában a népvándorlás korában (Forrás: Kiszely I.: Acta Congr. Internat. XXIV., Hist. Artis medicinae (1974))

Ad b./ Bartucz finom elemzéséből tudjuk, hogy a torzítás fronto-occipitalisan, vagy fronto-occipitalisan és vertico-mandibularisan haladó pólyákkal, illetve szalagos fejkötőkkel történhetett. A jelzett két irányhoz több esetben még harmadik, inio-mastoidealis pólya, illetve szalag is társult. Ezekben frontalisán, occipitalisan mindkét helyen, vagy kétoldalt parietalisán kemény (fa vagy fém) betéteket is alkalmaztak. A torzítás halvány nyoma a közelmúlt népi szülészeti gyakorlatában még felismerhető a koponyacsontok szülés utáni „formázgatásában”. *Bartucz* megfigyelte, hogy a mesterségesen torzított koponyákon az átlagosnál jóval gyakrabban (50%) fordul elő sutura metopica. Ebből a torzítás időpontjára következtethetünk: mindenképpen a két félből fejlődő homlokcsontpikkely összezsontosodása, a sutura frontalis media záródása előtt kellett történnie. Arra azonban egyelőre nincs támpontunk, hogy a torzítást kiken, miért csak egyeseken, és milyen céllal végezheték?

A *rachitis* (angolkór, D-avitaminosis) – és felnőttkori formája, az osteomalacia – vizsgált korszakunkban sokfelé ismert volt. Megállapítását morfológiai, mikroszkópos, radiológiai és kémiai vizsgálatok egyaránt segítik. Közel azonos létszámú, azonos korbeli, és egymástól nem nagy távolságra lévő temetőkben a két megbetegedés incidenciája akár tízszeres különbséget is mutat (*Bakay, Lengyel*). Ez szorosan összefüggött a népesség lakás- és táplálkozási viszonyaival. Egyik populációban a rachitises gyermekek átlagos életkora 4,6 év volt, vagyis az angolkór a kisgyermekkor halálozás egyik fontos oka lehetett. A felnőttkori megbetegedések számaránya a reprodukív életkorú nők között többnyire magasabb, főleg az ismételt terhességek hatására is.

IRODALOM

- Acsáth Gy., Nemeskéri J.*: History of human lifespan and mortality. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.
Bakay K.: 1978. Honfoglalás- és államalapítás-kori temetők az Ipoly mentén *Studia comitatensia* 6. (1978).
Bartha A.: A magyar nép őstörténete. In: Magyarország története I., 375-574. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.
Bartucz L.: A köcsögbe temetkezés a régi palócoknál. *Antrop.* Füzetek,

1928.

- Bartucz L.*: A magyar ember (A magyarság antropológiája). In: Magyar föld, magyar nép. K. M. Egyet. Nyomda, 1938.
Bartucz L., Farkas Gy.: Antropologische Untersuchung der in Csongrád-Felgyő gefundenen Skelette aus der Árpádenzeit. *Acta Univ. Szeged, Acta Biol. Nova ser. 2.*, 325-261 (1956).
Bálint Cs.: A magyarság és az ún. Bielo-Brdo-i kultúra. *Cumania* 4, 225-254 (1976).
Czeizel E.: Mit várhatunk a magyarság genetikai kutatásától? *Orv.Heti-lap* 123, 2271-2277 (1982).
Dienes I.: A honfoglaló magyarok. Budapest, Corvina Kiadó, 1972.
Fügedi E.: Kolduló barátok, polgárok, nemesek (Tanulmányok a magyar középkorból) Budapest, Gondolat Kiadó, 1981.
Gombocz Z.: Árpád-kori török személyneveink *M. Ny.* 10, 241-249, 293-301, 338-342; *M. NY.* 11, 141-152, 245-252, 341-345, 433-438 (1914/1915).
Gunda B.: A totemizmus maradványai a magyar táltos hagyományban. Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 63-72, 1957.
Harva U.: Les représentations religieuses altaïques. Paris, Payot, 1959.
Kerényi K.: Árpád és a növényi termést jelentő magyar személynevek *M. Ny.* 27, 94-100 (1931).
Kiss A.: Baranya megye X-XI. századi sírleletei. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967.
Kiszely I.: Artificial skull deformation in Europe of the early migration period, as they had been valued previously and as they are considered today. *Acta Congr. Internat. XXIV, Hist. Artis medicinae.* 1309-1315, Budapest, 1974.
Likó G.: Anya- és eseesemőövé képek a régi magyar szekrényeken *Comm. Hist. Art. Med. suppl.* 7-8., 177-224 (1975).
Makoldy S.: A nőrablás és a rablőházaság szimbolikus maradványai hazánkban. *Ethnogr.* 32, 40-60 (1921).
Mészáros Gy.: A szakcsi X. századi temető-maradvány. *Arch. Ért.* 89, 201-210 (1962).
Munkácsi B.: *Vogul népköltési gyűjtemény* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1882-1910.
Németh Gy.: A honfoglaló magyarság kialakulása. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1930.
Rombangyejeva, E.: in *Gulya J.* (szerk.): A vízimadarak népe (Tanulmányok a finnugor rokon népek élete és műveltsége köréből) 299-310. Budapest, Európa Kiadó, 1975.
Roux, J. P.: Faune et flore sacrées dans les sociétés altaïques. Paris, Gallimard, 1966.
Sesztalov, J.: Kék vándorutak (ford. *Gulya J., Képes G.*). Európa Kiadó, Bp. 1969.
Törma J.: „... a tűznek mondom!” (A baskir népi orvoslás mágikus elemeinek mai rendszere). Budapest, Püski Kiadó, 1997.

Rövidítések:

- MK: Müncheni kódex (1466)
 Grynæus, T.: *Centuries of the Hungarian medicinal practice. Part IV.: Pregnancy, labour, breast feeding, diseases of children.*

A CSURGÓI MEDICINA PATIKA

GYÓGYSZERÉSZ

munkatársat keres. Bérezés megegyezés szerint. Szolgálati lakás megoldott.
 Érdeklődni Buncsak Sándorné gyógyszerértárvezetőnél
 személyesen vagy telefonon a következő címen lehet:

8840 CSURGÓ, CSOKONAI U. 4. = TEL./FAX: 82/471-017